

ЛІТЕРАТУРА

1. Кирей І. Методика викладання каліграфії в початкових класах: навч. посібник / І. Кирей, В. Трунова. — К.: Вища школа, 1994. — 143 с.
2. Прищеп О. Формування графічних навичок письма — необхідна умова розвитку писемного мовлення / О. Прищеп // Початкова школа. — 2007. — № 9. — С. 3–6.
3. Маковецька Н. Формування навичок письма в дітей дошкільного і молодшого шкільного віку: перспективність і наступність / Н. Маковецька, О. Нікулочкіна. — Запоріжжя: ТОВ «ЛПКС» ЛТД, 2005. — 200 с.
4. Крутій К. Скарбничка ігор для розумних батьків і кмітливих дітлахів / К. Крутій, Н. Маковецька. — Запоріжжя: ТОВ «ЛПКС» ЛТД, 2000. — 204 с.
5. Трунова В. Вчимося правильно писати: навч.-наочн. посібник / В. Трунова. — 3-є вид. — Київ-Ізмаїл: СМІЛ, 2008. — 136 с.
6. Лурия А. Очерки психофизиологии письма / А. Лурия. — М.: изд-во АПН РСФСР, 1950. — 84 с.
7. Вашуленко М. Орфоепія й орфографія в 1–3 класах: посібник для вчителів / М. Вашуленко. — К.: Радянська школа, 1982. — 104 с.

УДК 373.3:81'28

Ремзи ДЕВЛЕТОВ

ФОРМУВАННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНОГО ТРИЛІНГВІЗМУ В УМОВАХ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗАНОГО НАВЧАННЯ МОВ

У статті розглядаються проблеми формування функціонального трилінгвізму та змішання мов в умовах навчання кримськотатарської, російської та української мов учнів кримськотатарських шкіл. Автор досліджує шляхи реалізації двомовного навчання, його цілі та завдання.

В статтє рассматриваются проблемы формирования функционального трилингвизма и смешения языков в условиях обучения крымскотатарскому, русскому и украинскому языкам учащихя крымскотатарских школ. Автор исследует пути реализации двуязычного обучения, его цели и задачи.

In work actual problems of formation functional threelilingual and confusions of languages in conditions of training Crimea Tatar, Russian and Ukrainian languages of learning Crimea Tatar's schools are considered. The author investigates ways of realization of bilingual training, its purpose and a problem.

Умови функціонування російської, української і кримськотатарської мов в Автономній Республіці Крим, завдання оволодіння ними в обсязі, достатньому для забезпечення спілкування на території Криму, України, потреби міжнаціонального спілкування визначають необхідність розробки якісно нової системи навчання, яка забезпечить формування регіональної багатомовності.

Основним місцем формування багатомовності є школа. Соціальне замовлення суспільства, нові суспільні умови поставили вчителів, методистів перед необхідністю перегляду і побудови нової системи навчання у школах кримського регіону.

Найважливішими принципами побудови національної школи на сучасному етапі її становлення і розвитку є такі: диференціація процесу навчання; врахування індивідуальних, психологічних, етнокультурологічних особливостей учнів, їх життєвих поглядів та переконань; право самостійного вибору шляху, напрямку, мови навчання і типу школи; гуманітаризація освіти, міжособистісних стосунків; гармонізація міжнаціональних відносин через призму формування мовної особистості-трилінгва.

У центр уваги сучасної школи з кримськотатарською мовою навчання поставлений пріоритет цінностей кожної окремої особистості. Особистість із розвиненою національною самосвідомістю, гуманізм стають ключовими у визначенні цілей, змісту, всієї структури освіти і виховання підростаючого покоління.

Особистість проявляє і розкриває свої суттєві властивості перш за все в мові. Будучи пов'язаною з мисленням і психологією людини, її життям і суспільною свідомістю, мова передає етнічні, соціальні, психолінгвістичні, культурологічні особливості носіїв цієї мови.

Нерозривний зв'язок мови й особистості отримав своє всебічне висвітлення в розробленій Ю. Карауловим теорії мовної особистості, яка розглядається як серцевина і результат соціальних законів, продукт історичного розвитку етносу та його психічної сфери, творець і користувач знакових, тобто системно-структурних за своєю природою утворень [5].

Метою статті є дослідження лінгводидактичних шляхів формування функціонального трилінгвізму в умовах синхронного вивчення у кримськотатарській школі російської, української та рідної мов.

В умовах поліетнічного середовища особистість як суб'єкт відносин реалізує за допомогою мови комунікативні зв'язки на рівні окремих індивідів, груп і національних співтовариств, забезпечує мовне збереження накопиченого суспільного досвіду. У цій функції вона виступає гарантом і джерелом розвитку рідної мови, співрозвитку та співіснування рідної й інших мов.

Основне призначення і роль рідної мови та мов, що вивчаються (російської і української), — різні. Рідна мова, будучи основою соціалізації особистості, розвиває здатність мислити, формує самосвідомість людини, її приналежність до конкретного етносу і культури; задає тип комунікативної поведінки, визначає модель поведінки, ментальність. Через рідну мову здійснюються історико-культурні, емоційні зв'язки особистості, передається система національно-образних засобів, етичних цінностей народу, його звичаї, традиції, фольклор, література та історія.

Як відомо, російська мова — мова-посередник у міжнаціональному спілкуванні поліетнічного Криму. Її основна функція — бути засобом міжособистісного, міжнаціонального, міжкультурного спілкування, забезпечувати комунікативні зв'язки окремих індивідів, груп, співтовариств на внутрішньорегіональному рівні та стати «мостом» в оволодінні українською мовою кримськими татарами. Знання і володіння державною мовою відкривають для кримських татар такі можливості: гарантія реалізації усіх прав і свобод у межах України; реалізація творчих можливостей у сферах культурно-освітнього, науково-технічного, професійно-виробничого, народногосподарського життя; можливість досконало оволодіти обраною професією; отримання доступу до джерел української духовності, культури. Ми б додали ще одну можливість: конкурентоспроможність в українському освітньому просторі.

Знання рідної мови та оволодіння російською і українською мовами для учнів кримських татар в межах, необхідних для виконання особистістю своїх основних функцій у поліетнічному суспільстві, — основа формування дійсної національно-російсько-української багатомовності. Нові підходи до визначення багатомовності, її суті, типів і глибини дали змогу виділити тип багатомовності, найбільш адекватний до сучасних завдань навчання нерідних мов у кримськотатарських школах. Ми поділяємо думку академіків Ю. Караулова, В. Костомарова, О. Митрофанової і називаємо такий тип «функціональним». «Функціональний» тип багатомовності передбачає диференціацію цілей навчання нерідних мов залежно від комунікативних потреб і професійних спрямувань, різну глибину багатомовності. Він базується на чіткому розмежуванні функцій рідної та інших мов у структурі мовної особистості, пріоритетності рідної мови і додатковості інших. У практиці шкільного навчання це зумовлює необхідність визначення конкретних цілей і глибини багатомовності, шляхів її формування, виходячи з етапу, специфіки диференціації навчання і типу школи; обґрунтування принципів відбору та презентації навчального матеріалу в підручниках, навчальних, навчально-методичних посібниках.

У зв'язку з цим у завдання школи входить визначення початкової бази становлення і розвитку багатомовності відповідно до потреб суспільства та конкретної особистості. Формування багатомовності проходить через різні фази співвідношення та співіснування рідної мови з іншими мовами, що вивчаються. Шляхом спостережень й аналізу процесів

вивчення предметів мовного циклу нами були виділені (для різних варіантів оволодіння мовами) такі ознаки: мета оволодіння мовами, що визначає ставлення до них; взаємовідношення мов на рівні встановлення асоціативних зв'язків між предметами і явищами середовища та їх словесними позначеннями в системі мов, які одночасно вивчаються; аналітична і синтетична форми мовлення у процесі засвоєння мов; співвідношення двох основних сторін мовленнєвої функції — спілкування і мислення, сигніфікації та комунікації; види і форми мовлення в ході засвоєння мов. Всі зазначені вище ознаки, які зумовлюють спосіб і бажаний ступінь володіння мовами, залежать від мети вивчення мови. Інтерес до вивчення мов у багатонаціональному середовищі виражається у прагненні знайти найбільш швидкі, ефективні способи оволодіння ними. У цьому зацікавлені як батьки учнів, так і вчителі та методисти.

Психологічний та економічний прагматизм викладання контактуючих мов давно перебувають у центрі уваги дослідників. Ще у 1928 році Л. Виготський зазначав: «Не можна питати, сприятливим або гальмуючим чинником є білінгвізм завжди, скрізь, у будь-яких обставинах, безвідносно до тих конкретних умов, у яких протікає цей розвиток, і до закономірностей цього розвитку, що змінюються на кожному віковому ступені. Вирішення цього питання буде надзвичайно складним, залежатиме від віку дітей, характеру зустрічі однієї та іншої мови і, нарешті, найголовніше, від педагогічної дії на розвиток рідного і чужого мовлення» [2, с. 334].

Однією з умов реалізації педагогічної дії, тобто методичного управління, є здійснення двомовного навчання. Двомовним називають таке навчання, яке здійснюється двома мовами: державною і рідною, російською та рідною (коли вони не збігаються). Воно передбачає активне використання двох мов (за вибором школи) у навчанні того чи іншого предмета і тим самим сприяє вільному оволодінню мовами, що вивчаються, тобто формуванню функціональної багатомовності. Важливо констатувати той факт, що російська мова мимоволі виступає у функції мови-посередника, оскільки більшість учнів кримських татар білінгви з раннього дитинства.

Як відомо, ті або інші форми двомовного навчання і виховання застосовують у багатьох країнах Європи впродовж останніх десятиліть, але значного поширення вони набули в Голландії, Франції, Австрії, Швейцарії, Бельгії, Німеччині, країнах Прибалтики. Двомовне навчання переважно покликане забезпечити вищий рівень оволодіння мовою, що вивчається не тільки як окремий предмет, а й використовується як спосіб навчання інших предметів.

У Росії активно працюють в цьому напрямі дослідники А. Загаштоков, Е. Протасова та ін. Актуальність і необхідність впровадження двомовного навчання в Україні висунута відомим лінгводидактом І. Гудзик [3]. Розробкою методичних основ двомовного навчання в поліетнічному Криму займаються вчені, методисти Кримського інженерно-педагогічного університету, Кримського науково-методичного центру управління освітою НАПН України і Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського.

Доцільність двомовного навчання у Криму продиктована такими чинниками: помітне місце в системі освіти займають школи з російською мовою навчання; спостерігається розширення мережі шкіл з кримськотатарською мовою навчання; з'являються школи і класи з українською мовою навчання.

Різномовність форм навчання, не дивлячись на те, що такі школи мають міцну легітимну основу, породжує певні суперечності, а саме між прагненнями вчитися рідною мовою і необхідністю володіти українською і російською; вчитися українською і необхідністю володіти кримськотатарською та російською; вчитися російською і необхідністю володіти кримськотатарською та українською.

Вивчення мов обмежується лише академічним предметом, а розвиток мовлення — розмовно-побутовою лексикою. Актуальною проблемою випускників шкіл стає сформованість конкурентоспроможної особистості поза межами Криму — в Україні, Росії тощо з метою продовження освіти.

В умовах двомовного навчання школярі звикають користуватися як рідною, так і українською та російською мовами. У такому разі ми можемо говорити про паритетну функціональну багатомовність, у формуванні якої активно беруть участь усі вчителі-предметники.

Двомовне навчання має також на меті виправлення «імітуючої різномовності» — одного з типів «змішаного» мовлення, який виникає внаслідок прагнення носіїв мов до імітації говору на «вторинній мовній системі», ступінь володіння якою може бути вкрай низький [1].

Для створення ефективних умов реалізації двомовного навчання в загальноосвітніх школах Криму, на наш погляд, необхідно вести роботу в таких напрямках: 1) розробити зміст двомовного навчання для шкіл з різними мовами навчання; 2) визначити за можливості межі доцільного використання прийомів зіставлення і перекладу в навчальному процесі; 3) приділити увагу лінгвометодичній підготовці майбутніх учителів; 4) створити двомовні, тримовні шкільні термінологічні словники; 5) розробити навчально-методичні комплекси зі шкільних предметів та ін.

Управління процесом формування функціонального трилінгвізму може бути успішно реалізоване за умови використання навчального перекладу як методичного прийому. Навчання мов має освітнє значення тільки тоді, коли воно привчає до аналізу думки за допомогою аналізу засобів вираження. А цього досягають, вивчаючи паралельні мови і одночасно відшукуючи їх відповідні елементи. Тільки тоді цей процес стане могутнім знаряддям формування розуму, вивільняючи думку (шляхом порівняння мовних фактів) з оков мови і примушуючи учнів помічати різноманітність засобів вираження та їх значення до найтонших відтінків. Все це можливе тільки при застосуванні перекладацького методу [9].

Функціональний трилінгвізм припускає змішування мов. Таке змішування є не що інше, як автономне співіснування мов у мовленні учня, бо при двомовному навчанні він засвоює синхронно лексичні, граматичні та синтаксичні відповідності в мовах, що вивчаються. Автономність співіснування трьох мов дає змогу учневі, який розмовляє однією мовою, черпати зі словника іншої слова, що здаються йому необхідними, комунікативно повноцінними для цього адресата мовленнєвої ситуації. Подальших досліджень потребує проблема дидактично-методичного забезпечення процесу формування функціонального трилінгвізму учнів кримськотатарських шкіл в умовах взаємозв'язаного навчання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильева С. Г. Проблема адаптации личности в билингвальном социуме / С. Г. Васильева // Ученые записки ТГПИ. — Казань, 2001. — Вып. 7. — С. 33–36.
2. Выготский Л. С. Собрание сочинений: в 4-х т. / Л. С. Выготский. — Т. 3. — 334 с.
3. Гудзик І. П. Модель переходу з російської мови навчання на українську / І. П. Гудзик // Початкова школа. — 2000. — № 2. — С. 38–41.
4. Загаштоков А. Х. Теоретические основы содержания языкового образования в начальной национальной школе / А. Х. Загаштоков. — Нальчик, 1979. — 127 с.
5. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. — М.: Знание, 1987. — 22 с.
6. Костомаров В. Г. Мой гений, мой язык / В. Г. Костомаров. — М., 1991. — 62 с.
7. Мацько Л. І. Українська мова: навчальний посібник / Л. І. Мацько, О. М. Мацько, О. М. Сидоренко. — К.: Либідь, 1998. — 200 с.
8. Протасова Е. Ю. Психолого-педагогические и лингводидактические основы двуязычного воспитания в детском саду: автореф. дисс... д-ра пед. наук / Е. Ю. Протасова. — М., 1966. — 37 с.
9. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность / Л. В. Щерба. — Л., 1974. — 260 с.